

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

Suzana KOS (Zagreb – Filozofski fakultet)

ŽENA I IDEOLOGIJA(E)**FEMINISTIČKA POETIKA ALEXANDRE BERKOVE**

UDK 821.162.3.09Berkova, A.

U suvremenim raspravama o identitetu prevladavaju dvije struje – esencijalistička i konstruktivistička. U ovom radu polazim od teorije identiteta kao konstrukta, oblikovanog društvenim praksama i individualnim uvjerenjima na primjeru stvaralaštva češke spisateljice Alexandre Berkove u kontekstu njenog tretmana ženskog identiteta na pozadini različitih ideologija – feminističke i socijalističke. Ta je autorica u svojim pojedinačnim prozama odustajala od komentara društvenih prilika kako bi propitala egzistenciju ženskih subjekata u privatnom prostoru, zatim je na primjeru konstrukcije ženskih identiteta upozorila na opasnosti vladajuće državne ideologije, da bi se u konačnici ponovo vratila privatnom, intimnom prostoru. U radu ću propitati prisutnost osobne i društvene ideologije u književnom tekstu te utvrditi specifičan razvojni put jedne individualne autorske poetike.

221

1. UVOD

Češka spisateljica Alexandra Berková (1949–2008) pripadala je književnoj generaciji koja je počela objavljivati krajem osamdesetih, a svoje je stvaralačke vrhunce doživjela u tranzicijskom razdoblju. Njezina *Knjižica s crvenim omo- tom (Knížka s červeným obalem)* iz 1986. kolala je samizdatskim krugovima gotovo desetljeće prije no što se uspjela probiti do oficijelnog izdavača. Knjiga je doživjela velik uspjeh i postavila visoke standarde za autoricu koja će se u devedesetima, kao jedan od prvih kulturnih i književnih autoriteta, odrediti kao feministica.

U intervjuu za časopis »Tvar« 1997. godine izjavila je da se feminizmu pridružila zbog negativnoga političkog i društvenog stava prema njemu. Pod pojmom feminizam Berková prije svega smatra osnaživanje ženske pozicije u društvu preopterećenom modelom moći, izjednačavanje važnosti ženskog i muškog principa u odlučivanju te transformaciju klasičnog modela obitelji.

Berková ga stoga ne definira kao borbu za prava žena, već kao jedino sredstvo obrane protiv bolesti suvremenog društva.¹

U okviru ovog rada propitat ću načine na koje Alexandra Berková konstruira ženski identitet i subjektivitet u svojim tekstovima u kontekstu društvenih prilika u kojima oni nastaju. Na primjeru njene četiri proze – *Knjižica s crvenim omotom* (1986), *Ludovija ili slučaj velike ljubavi* (*Magorie aneb příběh velké lásky*, 1991), *Mračna ljubav* (*Temná láska*, 2000) i *Banalna priča* (*Banální příběh*, 2007) nastale u rasponu od tri desetljeća prikazat ću kako se razvijala njena feministička poetika u kontekstu specifičnih društvenih prilika. Vidjet ćemo na koji se način dvije ideologije, feministička i socijalistička, manifestiraju u konkretnim književnim tekstovima, kako jedna služi kao sredstvo u obrani protiv druge i kako se u odsustvu jedne ona druga mijenja.

2. ŽENSKI IDENTITETI

222

U suvremenim raspravama o identitetu afirmirale su se dvije dominantne struje – esencijalistička i konstruktivistička. Prva struja shvaća identitet kao zadanost, on je jedan i postojan, imanentan subjektu i nepromjenljiv. Druga struja percipira identitet, a time i tijelo, kao rezultat djelovanja kulturnih i društvenih praksi. Takav je identitet modularan i subjekt sam ima malo utjecaja na njegovu konstrukciju.

2.1. IDENTITET KAO KONSTRUKCIJA

Jonathan Culler temeljnima smatra dva pitanja u vezi s identitetom – je li on dan ili konstruiran i treba li ga razmatrati kao individualni ili društveni problem. U suvremenoj teoriji, smatra Culler, snažno je prisutna misao da je identitet rezultat društvenih čimbenika, tj. da nije zadan nego da se proizvodi.² Književnost takve teorije podupire – identitet lika često se kristalizira kao rezultat njegovih postupaka, a potom se taj identitet uspostavlja kao osnova, kao ono što ga je pokrenulo da upravo tako postupa.³

¹ Alexandra Berková u intervjuu časopisu »Tvar« (20/1997, str. 3).

² Kao najutjecajnija djela u teorijskom razmatranju tog problema Culler navodi knjige Judith Butler *Nevolje s rodom* i *Tijela koja nešto znače*.

³ Jonathan Culler: *The Literary in Theory*, Stanford University Press, Stanford 2007, str. 24–42, ovdje str. 34.

Sraz između teorije i književnosti vezano uz formiranja identiteta Culler detektira u činjenici da književna djela predstavljaju osvajanje osobnog identiteta kroz njegova unutarnja propitivanja i interakciju s drugima te opiranje društvenim normama ili uklapanje u njih. Za razliku od toga, teorija propituje društveni identitet na primjeru grupe: žena, homoseksualaca, muškaraca. U tom se smislu teorijska analiza identiteta pokazuje kao reduktivna u usporedbi s istančanim propitivanjem individualnih identiteta u književnim djelima.⁴

Iako stalno prisutan, problem identiteta dobiva na važnosti u prijelomnim situacijama u kojima se mijenjaju i redefinišu postojeće životne okolnosti i odnosi. U takvim je trenucima dovedeno u pitanje mjesto pojedinca i njegova samoorijentacija u novodefiniranim uvjetima.⁵ Polazeći prvenstveno od kolektivnih identiteta, Jacques Derrida postavio je tezu da niti jedna kultura ili nacija ne može posjedovati identitet koji bi bio apsolutno njen vlastiti, on odbacuje svaku vlastitost »koja bi bila zatvorena u sebe, odnosno, autarkična i autistična, razriješena konstitutivnih sveza s drugim(a)«. ⁶ Za Derridu su identitet i identifikacija kulturne činjenice – »identifikacija je uvijek kulturna, ona nikad nije prirodna, ona je izlaz izvan sebe u sebi, razlika sa sobom prirode«. ⁷ Priroda proizvodi kulturu kao svoje drugo koje uvijek ostaje u njoj i s njom, kao njezin bitan sastavni dio. Kulturna narav identiteta stoga nužno implicira razliku. Identitet nikad nije razriješen odnosa s drugim kulturama, s prošlošću, sadašnjošću i budućnošću te stoga nikad ne može biti posve autonoman. Današnje kulture tako su rezultat vlastitog razvoja, ali i razvoja međudjelovanja s drugim kulturama.⁸

Identitet kod Derride nikad nije dan ili uhvaćen u čistom i cjelovitom završenom iskustvu, on nikad nije prisutan »kao takav i u sebi«. Kolektivni identitet (kultura, nacija), ali i identitet pojedinca, otvoren je prema drugom i ujedno otvoren drugim/od drugoga, dakle uvjetovan je odnosom prema drugim identitetima. Izvorište identiteta tako leži u drugosti, u promatranju samog sebe kao drugog: »nema odnosa prema sebi, identifikacije sa sobom,

⁴ Isto, str. 35.

⁵ Marko Zlomislčić, Zdenko Zeman: *Smjerenje prema Drugom: Drugi smjer Jacquesa Derride*. U: Marko Zlomislčić i Zdenko Zeman (ur.): *Jacques Derrida. Drugi smjer*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb 1999, str. 7–37, ovdje str. 7.

⁶ Isto, str. 11.

⁷ Isto.

⁸ Isto, str. 12.

bez kulture, ali kulture sebe *kao* kulture *drugoga*, kulture dvostrukog genitiva i *razlike prema sebi*«. ⁹

Stuart Hall u eseju *Kome treba identitet?* razvija pojam identiteta kao strategijskoga i pozicijskog, a ne esencijalnog. On je »proizveden u specifičnim povijesnim i institucionalnim situacijama, unutar specifičnih diskurzivnih formacija i praksi«. ¹⁰ Kao takav, svaki je identitet privremen i neprestano se mijenja i transformira, ovisno o diskursima i praksama kojima je izložen. Identitet se, smatra Hall, može konstruirati samo u odnosu prema onom što nije, on se formira kroz razliku.

2.2. TIJELO KAO OSNOVA IDENTITETA. TIJELO I MOĆ

Ono što subjekt čini različitim od skupnog kulturnog, nacionalnog i društvenog identiteta jest njegovo tijelo. Time ono postaje okosnica osobne identifikacije, kroz njega se konstruira jastvo. Tijelo je istovremeno i objekt žudnje i izvor spoznaje. Ono je faktor od kojeg ne možemo pobjeći, stvarni temelj identiteta, »pozadinski autor u nama upisane slike svijeta«. ¹¹ Iako je materijalno i prolazno, tijela smo neprekidno svjesni, ono nas neposredno određuje. I pojam razlike, smatra Marina Biti, ne prethodi tijelu, već iz njega slijedi – svijet percipiramo suprotstavljajući ga sebi kao središtu, koje je ukotvljeno u prostor tijela. ¹²

Chris Shilling uzrok isticanja i preokupacije tijelom u visokom modernitetu vidi u nestanku velikih političkih i religijskih narativa/priča. ¹³ Takvi su diskursi smisao ljudskog života smještali u transcendentna područja, bilo da se radilo o zagrobnom životu ili o komunizmu. Kao jedini čvrsti oslonac individue stoga se afirmira tijelo, koje pojedincu pruža osjećaj (ili iluziju) kontrole nad vlastitim životom. Kao odraz pojedinca, tijelo zauzima središnju

224

⁹ Jacques Derrida: *Drugi smjer*. U: Marko Zlomislić i Zdenko Zeman (ur.): *Jacques Derrida. Drugi smjer*, preveo Srđan Rahelić, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb 1999, str. 43–97, ovdje str. 48.

¹⁰ Stuart Hall: *Who needs identity?* U: Paul du Gay et al. (ur.): *Identity: a reader*, Sage Publications, London & LA &ND & Singapore 2007, str. 15–30, ovdje str. 17.

¹¹ Marina Biti: *Virtualnost i materijalnost – sprega ili dibotomija? /Od svijesti prema savjesti kroz spregu odnosa 'subjekt-objekt-medij'*. U: »Filozofska istraživanja«, 2/2008, str. 303–331, ovdje str. 310.

¹² Isto.

¹³ Chris Shilling: *The Body and Social Theory*, Sage, London/Thousand Oaks/New Delhi 2003, str. 188.

poziciju u konzumerističkoj kulturi, no u tom je kontekstu ono svedeno tek na površni fenomen.¹⁴

Kod Michela Foucaulta tijelo je rezultat djelovanja društva, tj. konstruira ga diskurs. Time ono nestaje kao biološki entitet i postaje socijalni produkt. I priroda je za Foucaulta konstrukt društvenih regulatornih praksi – tijelo je tako uvijek unaprijed kulturno mapirano, tj. ne postoji u čistom nekodiranom stanju. Na taj način društvo toliko duboko ulazi u tijelo da ono potpuno nestaje kao fenomen.¹⁵ Društvene prakse reguliraju funkcioniranje tijela, one ga discipliniraju i kontroliraju. Na taj se način reguliraju i prirodne funkcije tijela i ograničava osjetilno iskustvo – prirodno potpuno postaje konstrukcija društvenog. Tijelo tako postaje sjedište ideologije, a kontrola tijela uporište svih kontrola.¹⁶

Tijelo i njegova društvena uvjetovanost, prije svega razmatranje kategorija spola i roda, polazište su i za Judith Butler. Spol kao biološku uvjetovanost Butler suprotstavlja rodu kao kulturnom konstrukt. Spol je fiksiran, dok je rod arbitraran i promjenljiv. Svoj rodni identitet konstruiramo sami kroz obrasce ponašanja koji su izraz normi roda: »Zato se, unutar naslijeđenog diskursa metafizike supstancije, rod pokazuje kao performativan – to jest, on konstituira identitet koji bi trebao biti [...], rod je uvijek činjenje [...]. Nema nikakvog rodnog identiteta iza izražavanja roda; taj identitet performativno konstituira samo to 'izražavanje' koje se smatra njegovim učinkom.«¹⁷ Rod je ono što pojedinac čini i nije vezan za kategoriju spola. Ponavljajući činjenje, tijela ponovno učvršćuju i ponovno doživljavaju značenja koja su društveno već ustanovljena.¹⁸

No rod nije koherentno i konzistentno konstituiran u različitim povijesnim kontekstima, on se prepleće s rasnim, klasnim, etničkim, seksualnim i regionalnim modalitetima diskurzivno formiranih identiteta. Stoga se on ne može odvojiti od političkih i kulturnih raskršća na kojima se proizvodi i održava. Rod, smatra nadalje Butler, nije moguće tumačiti kao stabilan identitet, on je identitet koji se stvara u vremenu. Rod dakle nije činjenica,

¹⁴ Isto, str. 181.

¹⁵ Usp. isto, str. 70–71.

¹⁶ Djurdja Bartlett: *Uvod*. U: Djurdja Bartlett (ur.): *Tijelo u tranziciji*, Tekstilno-tehnološki fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za dizajn tekstila i odjeće, Zagreb 1999, str. 15–36, ovdje str. 18.

¹⁷ Judith Butler: *Nevolje s rodom: feminizam i subverzija identiteta*, prevela Mirjana Pavić-Jurinić, Ženska infoteka, Zagreb 2000, str. 38.

¹⁸ Isto, str. 140.

već je čin i formira se putem reguliranog ponavljanja. Također, rod za Butler postoji samo u društvu i može ga proizvesti samo društvo – time se potpuno negira biologija kao čimbenik rodne diferencijacije.

Butler u svojoj analizi odlazi i dalje od diferencijacije spola i roda – i sama je kategorija roda za nju problematična, tj. u svojoj analizi homoseksualnih praksi ističe da homoseksualci ne pripadaju ni jednom od dva roda koje je propisala binarna heteroseksualna matrica. Budući da oni odbijaju heteroseksualnost, odbijaju i diferencijaciju muškarac – žena. Lezbijke i homoseksualci tako su za Butler treći rod, odrednica koja problematizira i spol i rod kao čvrste političke kategorije.¹⁹ Spol, smatra Butler, tijelu omogućuje egzistenciju u okvirima kulture, on je jedna od normi koje pojedincu omogućuje život: »[...] ontologije roda uvijek djeluju u etabliranim političkim kontekstima kao normativne odredbe koje određuju što je spoznatljiv spol, zazivajući i konsolidirajući reproduktivna ograničenja spolnosti, postavljajući preskriptivne zahtjeve, čime tijela dospjela u spol i rod stupaju u kulturalnu spoznatljivost.«²⁰

226

U *Tijelima koja nešto znače*²¹ Butler odlazi korak dalje u pobijanju esencijalističkih tumačenja spola. Ona, naime, tvrdi da su i biološke činjenice rezultat regulacijskih diskursa, tj. da je i sam spol, iako binarno fiksiran, rezultat performativnog djelovanja roda. Takvo tumačenje spola Butler temelji na tvrdnji da je i sama materija proizvod moći: »Predložila bih [...] povratak ideji materije, ne kao mjesta ili površine, već kao procesa materijalizacije koji se tijekom vremena stabilizira i proizvodi efekt granice, fiksiranosti i površine koju zovemo materija. Činjenica da je materija uvijek materijalizirana treba biti razmotrena u odnosu prema produktivnim i [...] materijalizirajućim učincima regulacijske moći u fukoovskom smislu.«²²

Budući da je tijelo materijalno, ono je i konstruirano. Spol je stoga dio regulacijskog procesa:

U tom smislu, 'spol' ne funkcionira samo kao norma već i kao dio regulatorne prakse koja proizvodi tijela kojima vlada, to jest, čija se regulatorna snaga pojašnjava kao vrsta produktivne snage, snage koja proizvodi – demarkira, cirkulira, diferencira – tijela koja kontrolira. [...] Drugim riječima, spol je

¹⁹ Isto, str. 116.

²⁰ Isto, str. 149.

²¹ Judith Butler: *Bodies that Matter. On the Discursive Limits of «Sex»*, Routledge, New York&London 1993.

²² Isto, str. 9–10.

idealni konstrukt koji se prisilno materijalizira kroz vrijeme. Nije jednostavna činjenica ili statičko stanje tijela, već proces kojim regulatorne norme materijaliziraju spol i postižu tu materijalizaciju putem prisilnih ponavljanja tih normi. [...] U tom smislu sve što čini fiksiranost tijela, njegove konture, njegovi pokreti, bit će u potpunosti materijalni, ali materijalnost će biti reinterpretirana kao efekt moći, kao najproduktivniji efekt moći.²³

2.3. IZMEĐU ZADANOSTI I KONSTRUKCIJE

Rosi Braidotti izabrala je srednji put – nije se ekskluzivno opredijelila niti za jednu od dvije struje, već ih je nastojala pomiriti. Ona se opire shvaćanju tijela kao isključivo društvenog konstrukta i ne odriče mu njegovu biološku dimenziju. Ženska tijela tako proizvode zajednička iskustva koja omogućavaju ženama da progovore svojim glasom i distanciraju se od muškog iskustva. Glas koji progovara iz ženskog tijela potvrđuje žensku jedinstvenost i razliku ženskoga od muškog. U svom nastojanju Braidotti se poziva na politiku lokacije Adrienne Rich, koja podrazumijeva da misaoni i teorijski procesi nisu apstraktni, univerzalni i objektivni, već da su situirani u iskustvu pojedinca, tj. da intelektualna vizija nije samo mentalna aktivnost lišena tjelesnosti već da je povezana s pozicijom, lokalitetom iz kojeg pojedinac progovara. Svaki je subjekt materijalno utjelovljen, a tijela nisu isključivo produkt prirode, već su kulturno kodirani društveni entiteti.

Baveći se tijelom, Braidotti ponovo afirmira binarnu spolnu razliku kao temelj konstrukcije identiteta. Za nju je spolna različitost jasna ontološka činjenica, jednako kao što je jasna društvena uvjetovanost konstrukcije ženskosti kroz povijest koja se očituje i u jeziku.

Rehabilitacija spolne različitosti otvara mogućnost za redefiniranje svih ostalih različitosti: rasnih, etničkih, klasnih itd.: »Spolna različitost predstavlja pozitivne aspekte mnogobrojnih različitosti, kao opoziciju tradicionalnoj ideji različitosti kao pogrdnoj karakteristici.«²⁴ Spolna različitost tako ne potvrđuje ženu kao *drugo*, kao različitu od pozitivne norme, već kao aktivnog čimbenika koji afirmira alternativne vrijednosti u kulturi.

Ženski je subjekt u feminističkim debatama tijekom povijesti bio različito definiran. U studiji *Nomadski subjekti: utjelovljenje i spolna različitost u su-*

²³ Isto, str. 1–2.

²⁴ Isto, str. 239.

vremenoj feminističkoj teoriji²⁵ (1994) Rosi Braidotti upozorava na tri razine konstruiranja ženskog subjektiviteta u feminističkim raspravama. Tri razine na koje upućuje Braidotti možemo shvatiti kao prostorno ili vremenski raspoređene razine – one predstavljaju različite strukture subjektiviteta, ali i različite momente procesa postajanja subjektom. Naime, žena je u početku bila *drugo*, konstruirano u opoziciji prema muškom, zatim su se konstruirale razlike među ženama na osnovi kulturnih, društvenih i geografskih razlika, te je na kraju i sam ženski subjekt postao skup različitosti unutar sebe.

Braidotti smatra da prva razina propituje identifikaciju univerzalnog principa kao muškog te istovremeno predstavlja i kritiku poimanja drugosti kao negativnog fenomena. Na toj je razini subjektivnost još uvijek poistovjećena sa falocentričnim poimanjem subjektiviteta kao racionalnog, transcendentnog i nepovezanog s tijelom. U prvoj fazi žena je poistovjećena s drugim, tj. ona je ne-subjekt, nesvjesno, iracionalno, bez mogućnosti transcencije. Utjelovljena je u imanentnom i identificirana s tijelom. Tjelesnost žene osnova je za njenu eksploataciju, a na osnovi identifikacije s tijelom negira joj se i pravo na glas. Na ovoj razini između spolova ne postoji simetrija, već su oni postavljeni u hijerarhijski asimetričan položaj. Stoga je nužno osvijestiti specifično žensko iskustvo koje proizlazi iz njenog tijela, a ne iz simboličke definicije seksualne različitosti.

228

Definiranje seksualne različitosti kroz pozicioniranje žene kao drugog u odnosu na muškarca kao subjekt pokazalo se kao nedostatno te je na drugoj razini umjesto asimetrije među spolovima u fokus došla žena sa specifičnim iskustvima koja definiraju njen identitet. Univerzalni termin »žena« stoga više ne zadovoljava identifikacijske potrebe koje su istovremeno i zajedničke, ali i individualne, utemeljene na iskustvu, vlastitoj tjelesnosti, univerzalnim i specifično ženskim znanjima te različitostima koje proizlaze iz generacijskih, klasnih, rasnih i drugih specifičnosti. Žene mogu prolaziti kroz ista iskustva i situacije, no one nisu iste. Globalna pozicija zamijenjena je lokaliziranim, individualiziranim čimbenicima, a univerzalnost je zamijenjena specifičnim pozicijama. Na trećoj razini, ženski se subjekt prepoznaje kao skup različitosti unutar sebe. Ja kao entitet kojem je darovan identitet ukotvijen je u tijelu, živoj materiji. Formiran je različitim iskustvima i sjećanjima. Nije samo svjestan subjekt, već je upravo kroz proces identifikacije kao čimbenika identiteta povezan sa nesvjesnim, tj. postaje subjektom vlastitog nesvjesnog. Identitetu se tako ne odriče ni povijesna definiranost, niti utjecaj intimnih,

²⁵ Usp. Rosi Braidotti: *Nomadic Subjects. Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory*, Columbia University Press, New York 1994.

osobnih iskustava na njegovo formiranje. Tako na kraju, prema Braidotti, identitet postaje igra mnogih, deformiranih aspekata vlastitog ja. Identitet je relacijski u smislu da mora biti povezan s drugim, formira se u odnosu na drugo. On je i retrospektivan zato što je putem uspomena i prisjećanja fiksiran u genealoškom procesu. No identitet je i povezan s nesvjesnim, on je slijed nesvjesnih slika koje izmiču racionalnoj kontroli. Na taj način Braidotti želi izbjeći opasnost od poistovjećivanja identiteta samo s političkom subjektivnošću, koja je čvrst izraz volje subjekta.

Kao rješenje Braidotti predlaže pojam nomadskog subjekta, koji pretpostavlja koegzistenciju navedenih raznorodnih pozicija bez hijerarhijske organizacije. Nomadski subjekt ne smatra ni jedan identitet stalnim i fiksnim, on je stalno u prolazu, njegov je identitet ustvari inventar tragova. Navedene pozicije s kojih se razmatra subjekt stoga se ne moraju međusobno isključivati niti si proturječiti. Nomad je subjekt koji ujedinjuje klasne, rasne, etničke, rodne i sve ostale razlikovne osobine. Na taj se način u obzir uzimaju svi aspekti konstrukcije identiteta.

3. ŽENSKI, FEMININI ILI FEMINISTIČKI TEKSTOVI?

Temeljne karakteristike feminističkog teksta, smatra Andrea Zlatar, jesu pripovijedanje ženskim glasom iz ženske vizure o specifično ženskom iskustvu.²⁶ Rita Felski pojmom feminističke književnosti obuhvaća sve tekstove koji otkrivaju kritičku svijest o ženskoj podređenoj poziciji i rodu kao problematičnoj kategoriji, bez obzira na način njihova prikazivanja.²⁷ Politička poruka književnih tekstova sa stajališta feminizma može se odrediti samo propitivanjem društvenih funkcija i učinaka tih tekstova vezanih za probleme žena u određenom povijesnom kontekstu.

I Toril Moi razliku između ženskih, femininih i feminističkih tekstova tumači njihovom političkom porukom – ženski tekstovi su oni koje pišu žene te ne moraju ni na koji način podrivati dominantan patrijarhalni poredak, feminini tekstovi određeni su modelom ženskosti kao prihvaćenog kul-

²⁶ Andrea Zlatar: *Tekst, tijelo, trauma*, Ljevak, Zagreb 2004, str. 108.

²⁷ Rita Felski: *Beyond Feminist Aesthetics. Feminist Literature and Social Change*, Harvard University Press, Cambridge/Massachusetts 1989, str. 2.

turnog konstrukta, dok feministički tekstovi imaju jasno određenu političku poziciju.²⁸

Jasmina Lukić se u svom tekstu *Tijelo i tekst u feminističkoj vizuri* bavi polemikom Elizabeth Grosz s navedenom podjelom. Grosz, kako smatra Lukić, nastoji minimalizirati razlike između tri pojma kojima se koristi Moi. Ona u pojmu »ženski tekst« implicira određeno političko stajalište, budući da tim pojmom zahvaća tekstove koje pišu žene i to većinom za žene, što potvrđuje svijest o posebnosti ženske pozicije.²⁹ Grosz smatra da ni (1) spol autora, ni (2) sadržaj teksta, ni (3) spol čitatelja, ni (4) stil teksta ne može biti presudan čimbenik u kvalifikaciji teksta kao feminističkog ili femininog:³⁰

Ad 1 Prvu odrednicu, autora kao nositelja značenja teksta, odbija pozivajući se na proglašavanje »smrti autora« Rolanda Barthesa i Foucault-ovu analizu »autorske funkcije«. Tvrdi kako je o tekstu nemoguće suditi na temelju autorovih namjera, želja, biografije, povijesne situiranosti i društvene pozicije. Tekst nije izraz unutarnjeg svijeta individue, niti opis društvenog, vanjskog svijeta u kojem pojedinac funkcionira, on je ponajprije »čin pisanja, materijalna manipulacija znakovima, diskurzivnim strukturama, tekstualnim elementima, čin upisivanja, sa svojim vlastitim protokolima, načinima potiskivanja³¹ i regulacije«. ³² Grosz stoga smatra da status teksta ima vrlo malo veze sa spolnom ili rodnom identifikacijom autora/autorice.

Ad 2 Za Grosz je vrlo problematična i sljedeća odrednica – sadržaj teksta. Problem počiva na tendenciji poimanja žena kao homogene skupine, bez obzira na njihovu kulturnu, geografsku, političku i drugu različitost. Također, pretpostavka da žene pišu samo o svom iskustvu i da njihova iskustva proizlaze samo iz patrijarhalne pozicije podčinjenog subjekta prema Grosz znači ograničiti žensko pisanje isključivo na reaktivno. Naime, žensko iskustvo ne može biti isključivo domena ženske kreativnosti, tj. ne postoji

²⁸ Toril Moi prema Jasmina Lukić: *Tijelo i tekst u feminističkoj vizuri*, »Treća«, 1–2/2001, str. 237–250, ovdje str. 239. Za opširnije definicije vidi Toril Moi: *Feminist, Female, Feminine*. U: *The Feminist Reader: Essays in Gender and Politics of Literary Criticism*, B. Blackwell, New York 1989, str. 117–132.

²⁹ Jasmina Lukić: *Tijelo i tekst u feminističkoj vizuri*, »Treća«, 1–2/2001, str. 237–250, ovdje str. 239.

³⁰ Elizabeth Grosz: *Space, Time and Perversion*, Routledge, New York & London 1995, str. 11.

³¹ Engl. constraint.

³² Isto, str. 13.

skup privilegiranih tema, sadržaja i predmeta feminističkih tekstova: »[...] savršeno je moguće da svaki predmet ili sadržaj, od nuklearne fizike do fluktuacija burzi dionica, bude raspravljen na feministički način. U svakom slučaju, kad god netko specificira distinktivnu skupinu 'ženskih tema', čak i najbliže vezanih za ženska iskustva, ništa ne sprječava muškarce da govore o takvom iskustvu ili da postanu stručnjacima za takva iskustva. [...] Ne može postojati nikakav inherentan tajni kod, privatni jezik. Svaki diskurs je moguće ponoviti, iskoristiti, transformirati.«³³

Ad 3 S autorom je usko povezan čitatelj. »Smrt autora« rodila je čitatelja, no time je, smatra Grosz, vladar teksta samo promijenio poziciju iz pošiljatelja u primatelja. Svi su tekstovi tako otvoreni neograničenom broju čitanja, te je tako svaki tekst, i onaj nefeministički, pa čak i antifeministički, moguće čitati iz feminističke pozicije.

Ad 4 Stil kao izraz političke pozicije u prednosti je pred prethodnim trima odrednicama jer se ne oslanja na čvrsto fiksiran komunikacijski model. No specifičnost feminističkih tekstova ipak ne treba tražiti ni u njemu – nisu svi feministički tekstovi subverzivni u odnosu na gramatiku ili logiku jezika. S druge strane, eksperimentiranje s jezikom nije nužno privilegija žena ili feministica.³⁴

Elizabeth Grosz stoga uvodi pojam »diskurzivnog pozicioniranja«. U svakom je tekstu, naime, prisutan trag procesa njegove proizvodnje.³⁵ Spolnost i tjelesnost ostavljaju trag u tekstovima, a proces produkcije teksta također ostavlja trag na tijelu onog koji ga piše. Tijela i diskursi tako produciraju i transformiraju jedni druge te se niti jedan tekst ne može definirati ni klasificirati jednom zauvijek.³⁶

Feministički tekst, smatra Grosz, mora prije svega propitivati patrijarhalne i falocentrične pretpostavke i njihovu moć u produkciji, recepciji i ocjeni tekstova. To može, ali ne mora, podrazumijevati stilske intervencije. Nadalje, feministički tekst mora propitivati nove probleme i razvijati nove metode ocjenjivanja. Iako su neovisni u odnosu na autora, tekstovi u sebi nose tragove svoje proizvodnje. Autor/ica feminističkog teksta ne mora

³³ Isto, str. 15–16.

³⁴ Kao primjer eksperimentiranja s jezikom i stilom Grosz navodi većinom muški orijentiranu avangardu. (v. isto, str. 17–18)

³⁵ Isto, str. 23.

³⁶ Elizabeth Grosz prema Lukić, *Tijelo i tekst u feminističkoj vizuri*, str. 241.

nužno biti feminist/ica, ali tekst mora problematizirati autoritet muškog glasa kao jedinog ispravnog. I na kraju, feministički tekst mora kritizirati i propitivati patrijarhalne norme koje ga određuju, tj. mora proizvoditi nove diskurse.³⁷

4. FEMINISTIČKO PUTOVANJE ALEXANDRE BERKOVE

Prvijenac Alexandre Berkove izašao je oficijelno. Razlog tome je vjerojatno činjenica što je autorica kao okosnicu svoje zbirke izabrala kronologiju ženskog života. Kroz individualne pripovijetke autorica tematizira tipične situacije u životu žena – od prvih školskih simpatija, preko prve menstruacije, neplanirane trudnoće, majčinstva i ženske pozicije u ljubavnim odnosima. Socijalistička realnost ovdje funkcionira kao kulisa ispred koje se ponajprije obrađuje ženska intima i propituje aktivan utjecaj junakinja na konstrukciju vlastitog identiteta u prostoru privatnosti.

232 Privatni prostor u zbirci Berkove izmiče općim, društvenim zakonima. U Češkoj u razdoblju normalizacije dolazi do jačanja uloge žene u društvu. Idealna socijalistička žena ravnopravno se nosi s muškarcem u svim sferama javnog života i dana joj je mogućnost da aktivno sudjeluje i odlučuje u izgradnji ljepše socijalističke domovine. Afirmacija žene u političkom prostoru učinila ju je tako ravnopravijom s muškarcem. No iako socijalističko društvo u svojoj ideološkoj matrici predviđa lik snažne žene koja ima mogućnost funkcionirati ne kao oslabljeni, marginalizirani subjekt, već kao aktivan čimbenik društvenih zbivanja, u sferi privatnog i dalje je prisutan tradicionalni sustav vrijednosti.

Ženski identiteti u zbirci potpuno su pod utjecajem društvenih praksi – u svijesti protagonistica duboko je usađen sustav uloga koje tijekom života trebaju odigrati, iako se nužno s istima ne poistovjećuju, a u prijelomnim životnim situacijama ženski likovi redovito odustaju od aktivnog sudjelovanja u donošenju odluka. Smatram da su u kontekstu feminističke poetike Alexandre Berkove za zbirku ključne pripovijetke koje tematiziraju osvješćivanje vlastite ženskosti, prihvaćanje pasivne uloge u muško-ženskim odnosima i potencijalno oslobađanje žene od stereotipnih uloga.

Lik Dite, koji povezuje pojedine pripovijetke, postaje svjestan svoga marginaliziranog položaja kroz promišljanje o vlastitom tijelu. Signifikantno

³⁷ Grosz, *Space, Time and Perversion*, str. 22–23.

je da, nakon što osvijeste vlastitu seksualnost, junakinje pripovjedaka gotovo potpuno gube mogućnost formuliranja vlastitih ciljeva i definiranja uloga koje su spremne preuzeti. Društvena praksa koja podrazumijeva stereotipne definicije ženskosti pretvara ih u objekte bez vlastite volje i moći da djeluju. Njihova ukotvljenost u tijelu, poistovjećivanje s tijelom kao usudom čini okosnicu ženskog identiteta. Na osnovi poistovjećivanja s tijelom formira se svijest o ženskom kao krhkom i slabijem drugom.

Pripovijetka *Bok, Anice! (Nazdar Ančo!)* problematizira biološke promjene ženskog tijela. Te su promjene prikazane iz perspektive djevojčice koja se suočava s krajem djetinjstva kroz prvu menstruaciju. U pripovijetki je specifično žensko iskustvo konfrontirano sa svijetom muškog subjekta, koji ostaje stalan i nepromijenjen odnosima (»Dečkima je u svemu bolje. I ne rađaju djecu. A mi da.«).³⁸ Iako Ditino tijelo postaje odraslo, njena mentalna zrelost još uvijek leluja između djetinjstva i svijeta odraslih – osjeća da više ne može sudjelovati u dječjim igrama, a istovremeno ne zna što bi sa sobom. Spoznaja da je njena sudbina predodređena i zapečaćena potvrdom o njenoj ženskosti udaljava je od igre u kojoj može biti što poželji, izabrati ulogu koju hoće. Život kakav poznaje, u kojem postoji mogućnost izbora, za nju završava.³⁹ Ženskost se kroz Ditine vizije poroda poistovjećuje s boli:

Žena uvijek trpi. Porodajni bolovi su, naravno, najgori na svijetu. [...] (Muškarac u bijelom s maskom preko lica reže mi trbuh velikom britvom. Vezana sam. U ustima mi je štap.) [...] (S velikim trbuhom bježim preko polja. Za mnom bolnička kola i tri muškarca u bijelom. Taktiziram. Ne mogu dalje. Penjem se na drvo.)⁴⁰

Negacija i bijeg od transformacija, koje njeno tijelo potvrđuju kao neminovno žensko, povezane su s bijegom od društvenih uloga koje su tim tjelesnim promjenama predodređene. U trenutku kada poprima specifična ženska obilježja, tijelo za ženu postaje hendikep. Njena ukotvljenost u tijelu omogućuje njenu eksploataciju. Ditino osvješćivanje vlastitog roda za nju postaje traumatično iskustvo koje prati fatalistička vizija njene neizbježne budućnosti.⁴¹ Prijelomno mjesto u zbirci je i pripovijetka *Paučina*, u kojoj

³⁸ Alexandra Berková: *Knížka s červeným obalem*, Petrov, Brno 2003, str. 38.

³⁹ »Sjela sam pored bake pod krušku i čekala smrt.« (Berková, *Knížka s červeným obalem*, str. 34)

⁴⁰ Berková, *Knížka s červeným obalem*, str. 38.

⁴¹ »Navukla sam mamin grudnjak i u njega nagurala čarape. [...] Okrenula sam broj i rekla: ovdje krematorij, jeste li spremni? [...] Pročitala sam dvije strane knjige o bračnoj krizi ...« (Berková, *Knížka s červeným obalem*, str. 36–37)

Dita dobiva priliku da promijeni svoju pasivnu egzistenciju u odnosu s muškarcem koji je guši. Odustavši od donošenja odluke, Dita odustaje od svojih uvjerenja, a time i od osobe kakva bi htjela biti i odlučuje se na život u laži, bez vlastita glasa. Odustajanje od odlučivanja o vlastitoj sudbini određuje je kao pasivni subjekt koji prepušta da za njega govore drugi:

(– djevojka ustaje i ide, odlazi, sretna je, srami se – ne srami se, taj trenutak je prošao, strašno je daleko, koji trenutak? nije bilo nikakvog trenutka;
– ide plažom i drugačija je, odvažna, sigurna, veselih misli i prelazi uvijek na zeleno, [...]
– obilazi hangar i ide sresti onoga kojemu neće lagati, a na povratku će posjetiti oca, draga mama, imao je onakav sivi kaput
– ide plažom, preko krovova i drveća
– ide sresti)

Dita!!! Dita!! to, to ne može tako, ne možemo, samo tako, Dita, ja te strašno trebam i ti mene isto trebaš, ja to znam, nisam to mislio ozbiljno i ti isto nisi mislila ozbiljno, zar ne? Dita, mislila si to ozbiljno?

Ne, nisam.⁴²

234

Ovakvo odustajanje od mogućnosti izbora ulazi u Bourdieuovu kategoriju simboličkog nasilja, »nježnog nasilja neprimjetnog i nevidljivog čak i njegovim žrtvama«. ⁴³ Takvo se nasilje provodi većinom putem isključivo simboličkih kanala komunikacije i znanja, priznanja ili čak osjećaja. No Dita u ovom trenutku nije samo žrtva muške dominacije, ona je žrtva i perpetualne ženske pasivnosti koja joj ovakvo ponašanje nameće kao ispravno, kao propisani model.

U pripovijetki *Carpe diem* prvi se put susrećemo s pokušajem subverzije rodničkih uloga. U razgovoru majke i kćeri prva, iskusnija, upozorava:

Živimo u prijelaznom razdoblju, rekla je majčica, zatvorila vodu, skinula krpnu i obrisala o nju ruke, ženama je priznato pravo na obrazovanje, ali muškarci još nisu tome dorasli. S njima se jednostavno mora postupati kao s bolesnicima, ponudila je kćer pa sama zapalila cigaretu.⁴⁴

Njene riječi produkt su ženskog iskustva, koje se prenosi s koljena na koljeno, a koje potvrđuje vječnu nemogućnost razumijevanja dvaju različitih pogleda na svijet koji je još uvijek organiziran prema staromodnim, stereo-

⁴² Berková, *Knjižka s červným obalem*, str. 74.

⁴³ Pierre Bourdieu: *Masculine domination*, Polity, Cambridge 2002, str. 2.

⁴⁴ Berková, *Knjižka s červným obalem*, str. 116.

tipnim modelima ponašanja. Iako i dalje ostaje pasivni promatrač vlastitog života, žena ovdje počinje drugačije tumačiti svoju ulogu u društvu i anticipira buduće rodne prijepore i borbu protiv stereotipa.

Oslobađanje ženskih potencijala uvjetovano je smrću muškarca. U pripovijetki *Sprovod* muževa smrt predstavlja žensko oslobađanje:

Predstavom djevojčina pokoravanja završava giocoso innocente (zaigrano, nevino) i nakon kratke pauze nastavlja se drugi dio, čije dvije polovine – allegro appassionato (živo, strastveno) i andante affannato (lagano nespokojno) – uvjerljivo ilustriraju duboki unutarnji život neshvaćene žene i njenu osamljenost kraj sebičnog muža koji vidi samo i jedino svoj posao i ne shvaća duboki unutarnji život svoje neshvaćene žene. Zaključni allegro sdegnoso (brzo, prkosno) doseže vrhunac u intenzivnom prestu furiosu (brzo, mahnilo) nad suprugovom smrću.

Komentator je poluglasno zakašljao, popravio kravatu i prepustio se užitku.⁴⁵

Posljednja epizoda u životu muškarca tako postaje simbolički prikaz ponovnog obrednog rođenja ženske slobode. Istovremeno, cjelokupni prikaz života kao predstave (u kojoj žena do samog kraja pleše oko muškarca) čin je i kojim društvo potvrđuje brak kao dobrovoljno, općeprihvaćeno i institucionalizirano zatočeništvo, svojevrsno čistište kroz koje žena mora potvrditi svoje pravo na nekoliko trenutaka slobode.⁴⁶

Ženski je glas kod Berkove zatomljen u intimnim, emocionalnim situacijama, no jednako tako i u književnom kanonu koji favorizira drugačije priče. U *Bajci o sretnom završetku*, kojom se zbirka zaokružuje, Djevojčica bezuspješno traži modus pripovijedanja koji bi se svidio velikom Uredniku: prvo je njena priča neživa i shematična, zatim previše osobna i nedramatična. Djevojčica, koja je to odavno prestala biti (postala je priznata kao spisateljica i navršila je pedesetu), ne nalazi adekvatan motiv za svoju knjižicu s crvenim omotom, sve dok jednog dana njena stosedmogodišnja baka ne padne s drveta loveći pijetla – upravo se priča o neobičnom ženskom životu i njegovom još neobičnijem kraju konačno dojmila Urednika, uz primjedbu da bi njen pesimističan kraj ipak trebalo korigirati:

Djevojčica je radosno požurila kući i bacila se na posao. Ali avaj! Kako učiniti da život ne završava smrću? Kad umire najmanje toliko ljudi koliko ih se i rodi? [...] Bakica je, nakon što je pala na zemlju, ustala i izrekla

⁴⁵ Isto, str. 154–155.

⁴⁶ I opet se ovdje kristalizira ideja »simboličke moći«.

mudrost – neoriginalno, poanta ne funkcionira. Bakica je izdahnula, ali je njen duh dalje carevao – spiritistički! Bakica se pretvorila u bijelu golubicu i širila svijetom poruku mira: idealistički, nasilno simbolično, u neskladu sa središnjim likom Bakice. Bakica je padala u suprotnom smjeru zahvaljujući iznenadnoj promjeni gravitacije – samosvrhovita fikcija otrgnuta od života. Bakica uopće nije pala na zemlju – još uvijek pada i psuje i ako nije umrla, psuje i pada do danas (fatalno).⁴⁷

Zahtjev za pravom na glas, a time i pravom na autentičnu, žensku priču, kao antipod velikim i univerzalnim istinama, ishodište je iz kojeg će se razviti oštar diskurs autorice koji će polemizirati ne samo s patrijarhatom, već i sa socijalističkom ideologijom.

Druga proza Alexandre Berkove *Ludovija ili Priča o velikoj ljubavi* problematizira položaj žene u socijalizmu. U izdanju iz 2006. autorica je tekst dopunila sljedećim uvodom: »Kako se preglednim činio svijet – ali kod slobode je najgore, što je za sve pa su priglupe stričeve i skromne prosvjetitelje izgurali prevaranti... Tko pamti, sjetit će se, tko nije doživio, može sve ovo shvatiti kao metaforu...«

236

Iako se na prvi pogled čini da njena kritika normalizacijskog sustava funkcionira na općoj razini, tj. da je zanimanje za problem ženskog identiteta ustupilo pred promišljanjem univerzalnih problemima, u ovom romanu autorica problematizira i diskurzivnost, tj. performativnost bioloških karakteristika i seksualnih praksi pod utjecajem društvenih matrica. U okvirima općeg, nacionalnog identiteta moguće je pratiti i transformaciju onog osobnog i ženskog. Žene se ne formiraju kao drugo u odnosu na muškarce, oni u potpunosti zamjenjuju uloge, ovisno o diktatu društvenog očekivanja:

Hu is hu: Janinka. Janinka je imala još sedam sinova: prvi je bio Oktav, drugi Primus, treći Jasna, četvrti, peti i šesti Pepik, a sedmi Ebženka. Jednoga dana su je nešto razljutili ili što već i Janinka ih je sve izbacila iz kuće, kako bi se mogla realizirati radom za društvo. »Konačno oslobođena! Konačno slobodna!« napisat će ova nesvakidašnja žena pet godina kasnije u svojoj autobiografiji Ja. Ubrzo će uistinu doseći vrlo lijepe rezultate: postat će ministrica pedoindustrijske proizvodnje, od dječjih tjelešaca modelirat će šarolike zalogaje za proslave carskog dvora, dobit će titulu Velike Majke i uzgojiti granatu korabu. Ali ne brzajmo: Janinka tek započinje svoje veliko putovanje: upravo je napustila obitelj, a njen suprug, o kojem još nismo govorili jer je užasno beznačajan, pustio je da mu narastu prsa i othranio djecu.⁴⁸

⁴⁷ Isto, str. 162–163.

⁴⁸ Alexandra Berková: *Magorie aneb příběh velké lásky*, Eroika, Praha 2006, str. 33.

Na ovaj način autorica izravno kritizira socijalističko uređenje, koje ženama omogućava ravnopravnost na društvenom planu. Taj fenomen zajednički je feminističkim komentatorima postrevolucionarnog razdoblja. Nakon 1989. interpretacija ženskog pitanja u vrijeme socijalizma pod utjecajem je izrazite posttotalitarne antikomunističke atmosfere. Pokušaj emancipacije žena u socijalizmu stoga je gotovo jednoznačno podvrgnut žestokoj kritici – ističe se da se komunističke aktivistkinje nikad nisu deklarirale kao feministice, da su nakon prevrata 1948., u kojem svu vlast u zemlji preuzima Komunistička partija, nestala mnogobrojna ženska udruženja iz prethodnih razdoblja koje je zamijenio Čehoslovački savez žena, da su teme koje danas povezujemo s feminizmom prezentirane kao irelevantne ili su jednoznačno interpretirane.⁴⁹ Značaj otvaranja javnog prostora ženama umanjen je isticanjem činjenice da se klasična podjela uloga nije promijenila. Ženska se angažiranost, tvrde češke feministice, ohrabruje i usmjerava u skladu s društvenim potrebama. Tako i kod Berkove nailazimo na izrazito kritički stav prema položaju žena u socijalizmu, no činjenica je da su češke feministice negativno ocijenile i položaj žena u tadašnjem alternativnom, disidentskom okruženju, koje je propagiralo zapadne demokratske vrijednosti. Takav stav svakako zahtijeva revalorizaciju i objektivniji pristup problematici kojem će doprinijeti i veći vremenski odmak.

Autorica ovdje politiku jednakih prava i mogućnosti dovodi do krajnjih granica te problematizira jednu od pozitivnih strana socijalističkog društva, a to je potenciranje ženske angažiranosti. Žene su emancipirane, no one se ponašaju tako zato što to društvo od njih očekuje. Svoje potencijale oslobađaju kako bi zatim mogle služiti kao primjer drugim ženama. Političko uređenje tako za autoricu intervenira u ženske uloge, ali time istinski ne oslobađa ženu, već deformira ženske identitete i ne samo njih. Društvo na ovaj način posredno utječe i na položaj muškaraca. Svojevrсна zamjena uloga u funkciji je stvaranja uniformnih, bezrodnih jedinki.⁵⁰

Ukidanje dihotomije muško-žensko u društvu kakvo evocira autorica nema za cilj izjednačavanje u pravima, već eliminaciju rodnih obilježja, »odrođivanje« pojedinca u svrhu dokidanja poznatih vrijednosnih kriterija. Društvo, u kojem žene mogu postati muškarcima, a muškarci ženama, tako ruši temeljna identifikacijska obilježja.

⁴⁹ Za detaljnije komentare vidi Marie Chřibková et al. (ur.): *Nové čtení světa – Feminismus devadesátých let českýma očima*, One Woman Press, Praha 1999.

⁵⁰ Nekoć davno se, prema riječima naratorice, žene i muškarce moglo prepoznati na prvi pogled (Berková, *Magorie aneb příběh velké lásky*, str. 32).

U kontekstu feminističke poetike Alexandre Berkove u *Ludoviji* dolazi do poistovjećivanja socijalističkog sustava i patrijarhata. Jednako kao i stereotipi kojima se bez razmišljanja podvrgavaju junakinje njene prve proze, potpuno ukidanje stereotipa dovodi do ultimativne eliminacije ženskosti. Mogućnost zamjene rodni uloga kod Berkove nije nužno pozitivna promjena u odnosu na patrijarhalnu fiksiranost. Ono što nedostaje jednom i drugom sustavu jest mogućnost izbora – kod Berkove oba sustava dokidaju individualnost i služe ideološki motiviranim ciljevima.

U odsutnosti državom propisanih ideoloških obrazaca ponašanja, Berková se u prozi *Mračna ljubav* ponovo okreće privatnom i muško-ženskim odnosima. Ženski je identitet ovdje definiran u odnosu na muški. Između njih je uspostavljen odnos moći, koji je rezultat društveno naučenih arhetipskih modela – muškarac je lovac, a žena lovina. Žene i ovdje polaze iz pozicije potisnutosti, zatočenosti. Protagonistica se kroz tekst potvrđuje kao pozitivan lik, dok je suprug predstavljen kao potpuni negativac.

238

Iako se kao glavni antagonist tijekom priče potvrđuje muški princip, tj. patrijarhalni sustav u kojem je žena definirana kao slabo, krhko biće, kao Drugo te joj je zbog toga potrebna zaštita koja se manifestira kao vladavina muškog nad ženskim, autorica ipak ističe kako je za formiranje ženskog identiteta ključni odnos majke i kćerke. Taj je odnos presudan zbog učenja uloga i uspostavljanja jedinstvenog ženskog identiteta, koji nije utemeljen na različitosti u odnosu na muški subjekt.

Glas protagonistice tako je zatumljen s dvije instance – zatumljuje ga suprug, koji predstavlja patrijarhat u cjelini, te majka, arhetipski primjer žene koja osobnu satisfakciju podređuje očekivanjima okoline. Kriza identiteta junakinje proizlazi iz činjenice da nije sposobna redefinirati svoj odnos sa suprugom zbog modela ponašanja koji je na nju prenijela majka. Patrijarhalno društvo tako dvostruko potiskuje ženski identitet – kroz muško-ženske odnose i kroz žensko-ženske odnose koje patrijarhalne društvene prakse propisuju:

Mogli ste otići.

Molim?

Kažem da ste mirno mogli otići. Znali ste da su ti okovi ustvari dosta labavi.

Ah, to je glupost!

Mogli ste otići! Pobjeći! To ste zapravo htjeli!

Nisam mogla! A i da jesam – on me treba, zašto bih to učinila? Što bi bez mene: želi me, sam me ulovio.⁵¹

⁵¹ Alexandra Berková: *Temná láska*, Petrov, Brno 2000, str. 11–12.

U toj se prozi poetika Alexandre Berkove vraća na prvu razinu – žensko iskustvo u *Mračnoj ljubavi* u opoziciji je s teorijom o pojedinačnim, stvarnim ženskim iskustvima koje se razlikuju s obzirom na rasu, klasu i dob. Ono je ovdje uopćeno – život žene autorica prikazuje kao krugove pakla služeći se modelom Danteove *Božanstvene komedije*. Životno iskustvo protagonistice autorica na taj način povezuje s općim ženskim iskustvom. U Zemlji žena plastično su prikazani arhetipski životi majki i supruga koje svoje ambicije podređuju brizi za druge. Te žene svoje prokletstvo iz osvete prenose na svoje kćeri. U Dolini nevjesti muškarci-lovci hvataju žene i zatvaraju ih u kaveze, zatim im u Dolini zamki stavljaju okove te ih odvođe u Zemlju parova, u kojoj ih za sebe vežu raznorodnim sponama, od nevidljivih i lakih poput pera do olovnih i teških. U strahu od nepoznatog žene ostaju njima dobrovoljno vezane čak i nakon smrti muškarca.

Berková ovdje naglašava da falogocentrični sustav omogućuje kontrolu nad ženama tako što uspostavlja kontrolu nad njihovim tijelima i disciplinira ih. Stoga je i raspad identiteta protagonistice predstavljen metaforom njezina tijela. Ono je u djetinjstvu bilo sredstvo kojim je pokušala zadobiti naklonost majke – proždirući sve što majka skuha, htjela je zaslužiti njenu ljubav. Na taj se način pretvorila u deformirano, čudovišno tijelo koje postaje meta poruge. U odnosu s muškarcem njenom se tijelu neprestano nanose rane, podrezuju mu se udovi kako ne bi moglo pobjeći, da bi na kraju ostalo i bez glave, tj. bez svijesti o sebi. Na taj se način uspostavljaju društveni modeli ponašanja i univerzalnog pojma Žena. Ti se modeli opetovano ponavljaju i postaju pravilo. Ženski subjekt u takvu kontekstu potiskuje svoje nesvjesno, što u konačnici dovodi do potpunog rasapa individualnog ženskog identiteta.

Posljednji roman Berkove, *Banalna priča*, naoko kao da izmiče angažiranom diskursu Berkove kojim su obilježene njene prethodne proze. Autorica u svom posljednjem djelu odstupala od oštre kritike muško-ženskih odnosa i koristi se elementima klasičnoga ljubavnog romana koji smješta u češku postsocijalističku svakodnevicu. Uplećući u priču problem imigranata u Češkoj, Berková je upozorila na aktualni problem kulturnih razlika koje nadrastaju rodne.

Glavna junakinja *Banalne priče*, četrdeset petogodišnja intelektualka i feministica Eva, nalazi se na životnoj prekretnici. Suprug je napušta zbog druge žene, a ona mora iseliti iz zajedničkog stana zahvaljujući njegovim pravničkim smicalicama. Iako polazi od svog konstantnog motiva – žene kao žrtve muške sebičnosti – autorica priču razvija u posve drugačijem smjeru od onog koji bismo očekivali. U tom tekstu Berková prikazuje ženu u trenutku kad se počinje oslobađati okova kojima su je sputali rodni stereotipi:

Nikakav princ nas neće učiniti sretnima, drage Pepeljuge, i to zato što mu nitko nije rekao da bi trebao. Princ u nitko nije rekao: »Idi i učini sretnom svoju ženu.« Rekli su mu: »Idi, radi ono što te čini sretnim, ne skreći s puta i slijedi svoj cilj. I nađi neku žensku koja će se pobrinuti za sve ostalo – za tvoj komfor, za tvoj dom i za tvoju djecu...« Dakle, Pepeljuge, oprez! Ništa ne očekujte od princa. Možda bi bilo bolje početi tragati za glupim Ivicom i biti njegova princeza. U svakom slučaju: Moramo misliti na sebe i voljeti jedna drugu! Jer to neće učiniti nitko drugi!⁵²

Umjesto da se upusti u propitivanje vlastitog identiteta i oplakivanje nesretne sudbine, Eva će rješenje potražiti u solidarnosti s drugima. Ona preuzima na sebe odgovornost za sudbinu moldavskog ilegalnog radnika Borisa. Rodne uloge su promijenjene. Žena postaje aktivni čimbenik vlastite sudbine, ali i sudbine drugih i slabijih.

5. ZAKLJUČAK

240

Poetika Alexandre Berkove značajno je određena njenim stavom o utjecaju društvenih prilika na ženske likove njenih proza, ali i konkretnim društvenim kontekstom u okviru kojeg njene proze nastaju. Kao oficijelna autorica Berková poseže za ženskom intimom koja funkcionira kao prostor oslobođen od utjecaja državne ideologije. Odustajanje od problematiziranja aktualnih društvenih prilika autorici omogućuje da upozori na rodne stereotipe i kritički se osvrne na žensku pasivnost. Propitivanje jedinstvenog ženskog iskustva u njenoj je drugoj prozi, nastaloj u ozračju slutnje nadolazećih promjena, u službi kritike vladajuće ideologije. Svoju feminističku poziciju Berková ovdje koristi kao otpor dominantnom diskursu. Ukidanje rodni stereotipa tumači kao sredstvo ideološkog discipliniranja i podlogu za nametanje ideološki motiviranog sustava vrijednosti.

Mračna ljubav nastavlja tamo gdje je stala *Knjižica s crvenim omotom*. Berková oštro kritizira patrijarhalni sustav i odnose moći koje on uspostavlja i upozorava na njihov katastrofalan učinak. Njena feministička poetika u ovom djelu doseže svoj vrhunac – jednoznačna interpretacija muško-ženskih odnosa ne ostavlja nimalo prostora za eventualni dijalog muškog i ženskog svijeta. No otvara ga sljedeća proza u kojoj žena više ne mora voditi borbu za vlastiti integritet i može početi pomagati drugima.

⁵² Alexandra Berková: *Banální příběh*, Eroika, Praha 2007, str. 19.

Summary

WOMAN AND IDEOLOGIES: FEMINIST POETICS OF ALEXANDRA BERKOVÁ

In contemporary theory identity is mainly seen as either essential or constructed. This paper is based on the prerequisite that identity is constructed and shaped by social norms, as well as by individual beliefs. The author explores this hypothesis by analysing the works of Czech writer Alexandra Berková, whose literary treatment of female identity is highly influenced by her attitudes towards feminism and socialism. In her first text she sustains from commenting on social affairs in order to explore female identities as they occur in private sphere. She then proceeded in a different manner and used the process of construction of female identity to comment on serious drawbacks and dangers of state socialist ideology. In the end, she returned to private, intimate themes, and male-female relations. In this paper the author explores the existence of personal and social ideology in the literary text and traces a formative path of Berková's individual poetics.